

Ailede ve Okulda Eğitim Sorunları:

Çocukta Duygusal Davranışlar ve Eğitim

Cavit BİNBAŞIOĞLU

Eğitimci

Duygusal Yaşam ve Önemi

D çocuğun duygusal yaşamı, "kişilik" gelişmesinde önemli bir belirleyici olarak kabul edilir. Çünkü, davranışların oluşmasında duyguların büyük bir rolü vardır. Örneğin, kişi sevdiği ve hoşlandığı şeylere karşı yaklaşır; sevmediği ve hoşlanmadığı şeylerden de uzaklaşır. Böylece, duygunun iki yönü vardır: Birincisi **hoşnutluk** duyma; diğeri de **acı** duyma, yahut hoşnutsuzluk belirtisi gösterme. Bunlar da kendi içlerinde çeşitli derecelerde bulunur.

Duygularımızın kaynağı, genellikle, duyu organlarıdır. Örneğin, dokunma duyumuzun yumuşak bir şey ile karşılaşması "hoşlanma", pütürlü bir şey ile karşılaşması da "acı" duygusu verir. Kişi, bunun için, iyi manzara, yahut güzel koku veren bir şey ile karşılaştığı zaman ona yaklaşır, bunun tersi olan bir şey ile karşılaştığı zaman ondan uzaklaşır. Aynı şeyi, fizyolojik gereksinimlerde gördüğümüz gibi, psikolojik ve toplumsal gereksinimlerde de görürüz. Yine örneğin, "başarılı ve üstün olmak", "sevilmek ya da başkaları tarafından beğenilmek", "ruhsal güvenlik içinde bulunmak" ve "yeni ve değişik şeylerle karşılaşmak", kişiyi sevindirir ve bunun devam ettirilmesini ister; bunun tersi yönde olanlar da kişiye acı verir, onu mutsuzluğa sürükler. Bunların şiddeti de herkesin fizyolojik ve psikolojik yapısına göre değişir. Ayrıca, bir kimsenin bir şeyden ne kadar hoşlandığını ya da ne kadar acı duyduğunu saptamak olanağı da yoktur. Bugün bunun için henüz nesnel bir ölçüt geliştirilememiştir.

"Hoşlanma" duygusuna yönelik olan duyular, kişinin beden ve zihin gücünü artırır, beden ısısını biraz yükseltir; acı veren duyular ise, ısının düşmesine ve kalıp atışlarının biraz artmasına ve kimi zamanda da sindirim sisteminde bozukluklara yol açar. Bunun için, yaşamımızı, hoş duygular alacak bir biçimde düzenleme çabasında bulunuruz. İyi korunmaya hizmet edecek rahat ve ılık bir ev, gözümüze hitap eden hoş bir tablo, kulağa hoş gelecek bir müzik parçası, çevremizde hoş kokulu bir çiçe-

ğin bulunması gibi isteklerimiz, hep duygularımızla ilgili gereksinimleri karşılamaya yönelik davranışlardır.

Günlük yaşamda çabalarımız, böyle hoş duygulara sahip olmaya yöneliktir. Fakat, yaşam çok değişiktir. Bunlar, öyle istenildiği kadar, kolay gerçekleşemez. Yaşam, acılı ve tatlıdır. Kişinin yaşamı, buna göre yön bulur.

Gereksinimlerin karşılanması bireyde hoşnutluk, karşılanmaması da bir tür hayal kırıklığı (frustration) yaratır. Amerikalı psikolog Norma Moier'e göre, bu durumda kişi, üç tür davranış gösterir:

1. Belli bir durumda saptanıp kalma,
2. Saldırganlık,
3. Gerilme davranışları.

Özellikle son iki durumda duygular, şiddetlenir ve kuvvetlenir. Bu durumda "coşku" (heyecan) ortaya çıkar. Bunun da "ciddi" ve "sürekli" olması, bireyde birtakım "kişilik bozuklukları"na yol açabilir.

Kısaca, çocuğun duygusal yaşamı ve bu yaşamın sonradan görünümüleri, onun ruh sağlığını derinden etkilemektedir. Ashında, ruh sağlığı da -bir bakıma- "duygusal sağlık" demektir. Bu da önemli ölçüde bir tür "duygusal bozukluğu" içermektedir (Jersild, A.T.; Çocuk Psikolojisi, 1979, s. 347).

Duyuların Etkili Olduğu Bazı Davranışlar

Kişi, kökeni ne olursa olsun, yaşam boyu kendisini "acı" veren durumlardan kurtarmaya çalışır. Eğitim, buna yardım etmelidir. Yaşam, bir anlamda, bireyin bunlarla verdiği savaşımdan ibarettir. Freud ve diğer bazı psikologlar, bireyin gösterdiği bu çabaya "savunma mekanizmaları" adını verirler. Bunların bir kısmı, birey için yararlı olduğu gibi, bir kısmı da zararlı olabilir. Bu davranışlara karşı birey, çok zaman bilinçsizdir. Fakat, eğitimci, davranışları çözümleyerek, bilinçle, çocuğun davranışlarına yön verebilir. Bazı durumlarda çocuğu bilinçlendirmeye de gerek yoktur. Bu, eğitimcinin bileceği bir iştir. Eğitimciye düşen ödev, çocuğun davranışlarını, kendisi için yararlı olabilecek bir yöne çekmek ya da iyi ise, o yönde gelişmeye devam etmesini sağlamaktır.

Çocuk eğitiminde karşılaşılan bazı "savunma mekanizmaları" şunlardır:

Yüceltme: Kişinin, özellikle toplumun kabul etmeyeceği "cinsel nitelikte olan istek ve dürtülerini, yine toplumun kabul edebileceği bir başka biçime sokma çabası" olarak tanımlanabilir. Örneğin, bir kıza aşık olan kişinin, bu aşkını ifade etmeyerek, aşk şiirleri yazması ve bu yoldan toplumun beğenisini kazanan bir şair olması, "yüceltme" mekanizmasının çalıştığını gösterir. Aynı şey, edebiyatın dışında başka alanlarda da görülebilir. S.Freud, böyle bir davranışın eğitimsel bir nitelik taşıdığını belirtmekte ve hatta, eğitimin amacının bireyde bir tür "yüceltme" sağlamak olduğunu ifade etmektedir.

Ödünleme Mekanizması: "Kişinin, bir eksikliğini, bir başka yönde göstereceği yüksek başarı ile giderme davranışlarında bulunması hali" olarak tanımlanır. Örneğin, çok kısa boylu ya da duyu organlarında bir bozukluğu bulunan kişinin, bu eksikliğini giderebilmek için siyasette ve sanatta büyük bir başarı göstermesi, böyle bir mekanizma ile açıklanmaktadır. Tarihte bunun benzeri olan örnekler vardır. Yunan söylevci Demosten'in kekeme olduğu; fakat, deniz kenarına giderek çakıl taşları ile yaptığı alıştırmalar sonucu, bu eksikliğini gidererek iyi bir söylevci olduğu kaybedilmektedir. Yine ünlü müzisyen Bethoven'in ağır işittiği, fakat, çalışmaları sonucu iyi bir besteci olduğu bilinmektedir. Bunlar, birer ödünleme davranışdır ve eğitimde büyük bir önem taşımaktadır. Eğitimde çocuğu, yetenekli bulunduğu bir alana yönlentmekle, bu mekanizmanın oluşmasına yardım etmiş oluruz. Çeşitli nedenlerle "aşâğılık duygusu" içinde bulunanları kurtarmanın en iyi yolu, onlarda birer "ödünleme mekanizması" geliştirmektir.

Yansıtma ya da Suçu Üstünden Atma Mekanizması: başarısız olan kişinin, bu başarısızlığının sorumluluğunu, kendinde değil de, bir başkasında arama davranışdır. Bu, eğitim bakımından hiç uygun olmayan bir davranıştır. Kişi, kendi hatasını bilmeli ve onun üzerine gidebilmelidir. Böyle bir mekanizmanın kaynağı, küçük yaşlara kadar götürülebilir. Bu, genellikle, bir eğitim hatasının sonucu oluşur. Çok küçük yaşlarda sandalyeye çarpan ve ayağını inciten bir çocuğun ağlaması karşısında suçu, çocuğa değil de, sandalyede bulan ve onu döven anne ve

baba, farkına varmadan, çocuğuna bu mekanizmayı öğretmiş olur. Bunun tekrarı sonucunda çocuk, artık, bu gibi durumlarda sorumluluğu üzerine almaz ve hep başkalarına yükler. Böyle bir çocuk, ilerde okula gittiği zaman da zayıf not almasının nedenini, kendinde aramaz, öğretmene ya da bir başkasına yükler. Böyle bir kimse, toplum içine girdiği zamanda da kendi hatalarını başkasına yükleme davranışında bulunur. Buna engel olabilmek için, daha küçük yaştan itibaren çocuğa "sorumluluk" duygusu kazandırmak gerekir.

Ussallaşma (Akla uygun hale getirme) Mekanizması: Bu, başarısız olan kişinin başarısızlığını, gerçek olmayan; fakat, akla uygun gelen bir başka nedene dayandırma davranışdır. Bu, bir tür özür dileme davranışdır. "Suçu üstünden atma" mekanizması kadar sakıncılı olmasa bile, yine de uygun bir davranış değildir. "Tilkinin yiyemediği üzüm koruk", "Kedinin erişemediği ciğere pis" demesi, aynı mekanizmaya uygun birer davranıştır.

Çocukta, kimi zaman, bunun daha hafif şekillerine de rastlanır: Sınıfta kalan çocuğun, temelini zayıf olduğunu, bir sene daha okumakla daha iyi bir öğrenim göreceğini söylemesi, gibi. Buna da "tatlı limon" tepkisi denmektedir.

Fazla sakıncalı olmamakla birlikte, eğitimde bu tür davranışların oluşmasını hiç görmemek gerekir. "Alışkanlık" haline getirdiği zaman çocuk, sorunlarını çözmekte ileri sürdüğü özürleri, "gerçek" hale getiren "davranış bozuklukları" ile karşılaşılabılır. Örneğin, başının ya da midesinin ağrıdığını, bu nedenle, derslere çalışmadığını ileri süren bir çocuk, "ileri" durumlarda, bu belirtileri gerçekten hissedebilir bir hale gelir. Bu durumda da rahatsızlık "histeri" şekline dönüşmüş olur.

Bunun için çocuğu, "ussallaşma" davranışlarına götürmeyecek bir eğitim ortamı içinde bulundurmamaya dikkat etmek gerekir. Çocuk, küçük yaştan itibaren, "gerçekler" dünyası ile temas etmeye alıştırılmalıdır. Gerçeklerle savaşım, ancak bu suretle mümkün olur.

"Baskı Altına Alma" Mekanizması: Kişi, kimi zaman, hoşuna gitmeyen, anımsanması doğru olmayan ya da utanç verici olan olgu ya da olayları, istek dışında, bilinç altına iter. Bunları unutmaya çalışır. Hatta, bunların benzerlerinden de hoşlanmaz ve kaçmaya çalışır. Bu tür olay-

larla ilgili kişi ve nesnelere adları, rüyalara girer ve kimi zaman da dil sürçmeleri ile kendini belli eder. Bunlar, eğitim bakımından doğru davranışlar değildir. İlerlemiş durumlarda bir hastalık şeklinde de ortaya çıkabilirler. Bunun için, çocuk eğitiminde, çocuğun böyle durumlarla karşılaşmasına olanak ve fırsat vermemek gerekir. Bunu, çocuk eğitiminde önemli bir ilke olarak hatırlamalıyız.

"Özdeşleştirme" ya da "Kendini Benzetme" Mekanizması: Bu mekanizmada kişi, kendini, sevdiği ya da benimsediği gerçek ve hayali kimselerle özdeşleştirir. Bu, gerçek bir kahraman olabileceği gibi, bir roman kahramanı da olabilir. Bu duruma "erinlik" yıllarında çok rastlanır. Bunun için bu yıllara "kahramanlara tapma" çağı diyen psikologlar da vardır. Böyle bir durumda kişi, kendini özdeşleştirdiği kişi ile "bir" kabul eder. Bunun için o kişinin içinde bulunduğu grubu da tutar. Bu mekanizma, çocuk üzerinde iki yönlü bir etki gösterir: Hem olumlu, hem de olumsuz. Olumlu etki gösterdiğinde çocuk, o kimseye benzemeye özenir. Onun gibi davranışlar sergilemeye başlar. Olumsuz etkilerinde, kendi başarısını onun başarısında görür. Bu durumda çalışmayı ve çaba göstermeyi bırakır. Başkalarının başarısıyla yetinir. Bu hareketin arada bir yapılması pek sakıncalı sayılmaz; fakat, bu her zaman olur ve kişinin kendi davranışlarını etkiler hale gelirse, sakıncalı olabilir. Bunun için eğitimde bu mekanizmanın çok dikkatli ve bilinçli kullanılması gerekmektedir. Aile ve okul eğitiminde anne, baba ve öğretmenin bu konuda bilinçli olması, çocuğu sakıncalı duruma düşmekten korunması gerekmektedir.

Diğer Savunma Mekanizmaları

Çocukluk ve gençlik çağında sıkça görülen yukarıdaki savunma mekanizmaları, eğitim etkileriyle uygun bir zeminde tutulamazlarsa, ileri yaşlarda daha karmaşık, daha güçlü ve hastalık şeklinde görülen mekanizmalar haline dönüşebilirler. Bunlar şunlardır:

1. Zıt tepkiler geliştirme mekanizması;
2. Belli bir dönemle ilgili davranışlara saplanıp kalma;
3. Yadsıma (İnkâr Etme);
4. Gerileme ve kaçma;
5. Bir işi yapmaktan ya da yapmamaktan kendini alıname (İstirar);
6. Yön değiştirme;
7. Bölünme ve dönüşüm.

"Zıt tepkiler geliştirme" mekanizmasında kişi, bilinç dışı etkilerle-asıl duygularının tersi yönde bir davranış gösterebilir. Bu durumda, örneğin "sevgi", düşmanca bir duygunun maskesi olabilir. Böyle kimseler, oldukları gibi görünmezler. Aşırı diğergamlık, bencilliğin bir tepkisi olabilir. Yine bunun gibi, aşırı derecede namusluluktan söz eden bir kimse, cinsel isteklerini örten bir tepki biçimi gösteriyor, olabilir. Sahte bir kişilik sergileyen bu gibi kimseler, toplum tarafından pek iyi karşılanmazlar. Bu gibiler, davranışlarına karşı bilinçli değildirler.

"Belli bir dönemle ilgili davranışlara saplanıp kalma" mekanizmasında kişi, kendini geliştirme yönünde bir çaba gösteremez. Normal olarak kişi, yaşının ya da çağının gereği olan davranışları göstermelidir. Üç yaşındaki çocuktan üç yaşındaki normal bir çocuğun, 10 yaşındaki bir çocuktan da 10 yaşındaki bir çocuğun davranışları beklenir. Yaşına göre bir ilerleme gösteremeyen çocuk, belli bir dönemle ilgili davranışlara saplanıp kalmış demektir. Bu, eğitim bakımından iyi bir davranış değildir. Eğitici, her yaşın gereği olan davranışları çocuğun gösterip göstermediğini denetlemek durumundadır. (Kişinin gelişim ödevleri, eğitim psikoloji kitaplarında vardır. Örneğin, bakılabilir: (Binbaşıoğlu, Cavit. Eğitim Psikolojisi. Ankara: Yargıçoğlu M., 1995, s. 76-79).

"Yadsıma" (İnkâr Etme) davranışlarında kişi, gerçeği kabul etmek istemez. Örneğin, böyle bir kimse, ölen bir kimsenin öldüğünü kabul etmek istemez. Davranışlarını, yine o sağlamış gibi yapar. Böyle bir kimse, hoşlanmadığı bir konuyu ya da o konudaki görüşlerini başkalarıyla tartışmak istemez. Bu da "gerçeklerden ayrılmanın" bir sonucudur.

"Gerileme" (regression) ve "kaçma" (escape) mekanizmasında kişi, sorunlarını etkin bir biçimde çözemez. Bunun sonucu olarak kurtuluşu, daha önceki yıllarda yaptığı davranışlarda görür. Örneğin, sekiz yaşındaki bir çocuk üç dört yaşındaki bir çocuğun davranışlarını göstermeye başlar. Bu, bir gerileme davranışıdır. Gerçeklerden bir uzaklaşmadır. Ergenin çocuk, çocuğun da bebeklik davranışı göstermesi, böyle bir mekanizma ile açıklanır. Bu da, eğitim bakımından, hiç iyi bir davranış değildir. Çocuğu, bir iş yapmaya, başarı göstermeye teşvik etmek, cesaretlendirmek gerekir. Bu mekanizmanın en kötü tarafı, hayal kurmadır;

hayal kurarak, bir iş başarmış olduğuna inanmadır. Bu durumda kişi, gerçeklerden uzaklaşıyor demektir. Kişi, gerçek ile hayal arasındaki farkı ayırt edecek bir düzeyde kaldığı sürece bu mekanizmanın bir sakıncası olamaz.

Bunun için , eğitimde çocuğu daima gerçeklerle karşılaştırmak, onunla gerçekler üzerinde konuşmak ve tartışmak gerekir. Çocuğu, korku ve kıskandırma gibi davranışlardan korumalıyız.

"Bir işi yapmaktan ya da yapmamaktan kendini alamama" (zorlanım, ıstırar, compulsion) mekanizması, çocuklarda bile görülür. Yolda giderken direkleri saymak, belli bir çizginin üzerinden gitmeye çalışmak, reklamları okumak gibi davranışlar birer zorlanımdır. Çocuğun içinden gelen bu isteğe, çocuk karşı koyamaz ve bunu yapar. Bu tür davranışların bir kısmının hiçbir sakıncası yoktur; fakat, bir kısmı, ileri yaşlarda çocuk ve genç için sakıncalı olabilir: Öldürme, intihar, cinsel suç işleme gibi.

Bu nedenle, eğitimde çocuğun bu mekanizmayı kullanmasına pek fırsat vermemek gerekir. Bunda alışkanlık kazanan kişiler, ileride herhangi bir ruh hastalığına tutulacak olurlarsa, bu mekanizmayı çalıştırabilirler.

"Yön değiştirme" mekanizması, "bir kişiye karşı duyulan sevgi, öfke ve nefret gibi duyguların, bir başka kişi ya da nesneye geçmesi" halidir. "Eşeğini dövemeyen, semerini döver" sözü, bu mekanizmayı açıklar. Annesi tarafından azarlanan bir çocuğun kardeşini tekmelemesi, oyuncasını kırması, "yön değiştirme" mekanizması , bir yön değiştirme davranışıdır. Küfretmenin ve hatta dedikodunun temelinde de aynı mekanizma olduğu kabul edilir.

Yön değiştirme mekanizması, herhangi bir sorunu çözmede hiçbir işe yaramamaktadır. Olsa olsa, insanın boşalmasını sağlamaktadır. Bunun için, sorunlarıyla baş edebilmesini sağlamak amacıyla, çocuğa, düşünme ve bir iş yapma fırsatı verilmelidir. İş aracılığıyla, kişi, kendi duygu ve coşkularını, olumlu bir yöne yönlendirmek olanağı bulur.

"Bölünme" ve **"dönüşüm"** (conversion) mekanizması, bunların içinde en tehlikeli olanıdır. Her iki mekanizmada da kişi, kendi iç çatışmalarını, yukarda anlatılanlar gibi, şu ya da bu şekilde çözmek olanağı bulamamıştır. Bu

durumda, kişinin "kişiliğinde" bir parçalanma olmuştur.

Bu durumda, bireyde, birbirinden habersiz iki **kişilik** oluşur. Örneğin, kişi uyur-gezer haldedir. Tam bir hastalık halidir. Böyle kişiler, gece yatağından kalkar, giyinir kuşanır, evden çıkar, tehlikeli yerlerde gezer, dolaşır, tekrar eve gelir ve yatağına girer. Ertesi gün bu olanları hiç hatırlamaz. Bu, kişilik bölünmesinin bir sonucudur.

"Dönüşüm" mekanizmasında ise, kişinin baskı altına aldığı dürtüler, simgesel olarak, organ bozukluğuna yol açar. Bu durumda, ilgili organın çalışması ya durur ya da bozulur. Örneğin, yasak ya da hoş olmayan bir durumun görülmesiyle ilgili bulunan bir **iç çatışma** sonucunda, - "Keşke görmez olaydım" gibi bilinçaltı bir düşüncenin etkisiyle göz kör olabilir. Bu mekanizma ile kişide "yalancı hamilelik" ve psikolojik nitelikte "felçler" oluşabilmektedir. Kekemelik ve dilsizlik de bu arada sayılabilir. Bunların hepsi - tabii psikolojik kaynağa bağlı olanları- "dönüşüm" mekanizmasının bir sonucudur.

Bunun için, çocuk eğitiminde, yasak ya da hoş olmayan durumların, çocuklar tarafından görülmesine ya da işitilmesine olanak sağlayacak ortamlar yaratmaktan sakınılmalıdır. Aksi takdirde, bu durum, çocukta, daha sonraları, birçok iç çatışmasının konusu olabilir ve sonuçta "kişilik bölünmesine" ve "dönüşüme" yol açabilir.

***

Çocuk eğitiminden sorumlu olan anne, baba ve öğretmenler, çocuğa "kişilik" kazandırırken, onlarda ortaya çıkan iç çatışmalara ve bunları çözmek için yaptığı "benlik" ya da "savunma" ile ilgili mekanizmalara dikkat etmek gerekir. Bunların eğitime yardım edenlerinden yararlanılmalı; etmeyenlerin ise, daha az etkili olmaları için, elden gelen önlemler alınmalıdır. Bu önlemler, olayın niteliğine göre değişen eğitimsel etkiler olabilir ve kişiden kişiye değişir. Son olarak açıkladığımız savunma mekanizmaları, -yanlış eğitimin birer sonucu olarak çocukluktan ve hatta gençlikten çok, orta yaşlarda ortaya çıkmaktadır; fakat, temelinde "yanlış eğitim" in bulunması, kısa da olsa, tanıtmaya bizi âdeta zorlamıştır.

Anne, baba ve öğretmenlerimizin bu konulara bilinçli olması, eğitsel davranışlarının biçimlenmesine yardım edecektir.